

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਮਾਜ : ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

(ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ)

ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ*

ਸਾਰਾਂਸ਼

ਭਾਰਤੀ/ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਧਰਮੀ ਸਮਾਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਉਪਰੰਤ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ) ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ (ਦ੍ਰਾਵਿੜ ਲੋਕਾਂ) ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪੱਖ (ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਦਿ) ਤੋਂ ਸੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਿਆਂ, ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਅਤੇ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੇ ਸਖਤ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਜਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੀ ਆਮਦ ਸਦਕਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ/ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦਾ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਲੋਕ ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਆਮ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਵੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਮੌਲਿਕ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਿਮਤੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸਮਾਜ : ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

* ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਪੰਜਾਬੀ), ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਾਲਜ, ਸਠਿਆਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ | email: majithagurpreet@gmail.com

(ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ)

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਭਿੰਨ ਜਾਤੀਆਂ, ਨਸਲਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸਮਾਜ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 712 ਈ: ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਭਿੰਨ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਣੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। “ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਇਕ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ, ਸ਼ੇਖ ਹੈਦਰ, ਸਖੀ ਸਰਵਰ, ਸ਼ਾਹ ਮਦਾਰ, ਰੋਡੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਗਾ ਪੀਰ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਨਤਾ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਅੱਜ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂੜੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਸ ਹੈ।”¹ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ) ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਨਿਯਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ (ਸ਼ੂਦਰਾਂ) ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਕਾਸਿਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1001 ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਜਮਾ ਲਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹੇ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ ਸੀ। ਸੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ।

ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਮਦ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਅਲੀ ਹੁਜ਼ਵੀਰੀ’ ਪਹਿਲਾ ਮੁਸਲਿਮ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਪੀਰ (ਖਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ, ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ, ਸ਼ੇਖ ਬਹਾਉਦੀਨ ਜਕਰੀਆ, ਸੱਯਦ ਜਲਾਲ ਬੁਖਾਰੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼), ਹੈਦਰ ਸ਼ੇਖ, ਗੁੱਗਾ ਪੀਰ, ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ/ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। “ਇਹਨਾਂ ਸੂਫੀ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੀਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਿਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਖਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ ਅਤੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਆਦਿ।”² ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਜੋੜ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਫਕੀਰ, ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਜੋਂ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਰਗਾਹਾਂ/ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਿਲਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਜੋ ਲਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਪੀਰ/ ਲੱਖ ਦਾਤਾ/ ਪੀਰ ਨਿਗਾਹਾ/ ਧੌਂਕਲ ਪੀਰ ਆਦਿ ਨਾਂਵਾ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਪਰ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਹਰੇਕ ਮੁਰਾਦ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਪਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਸਕਰ ਲੜਕੇ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁੱਖੀ ਸੁੱਖਣਾ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁੱਖੀ ਹੋਈ ਸੁੱਖਣਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਭੇਟਾਵਾਂ ਆਦਿ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਆਜ਼, ਮਠਿਆਈ, ਪੈਸੇ, ਤੇਲ, ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਚਾਦਰ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪੀਰ

ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ, ਸੰਸਕਾਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ (ਮੁਕੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਰਾਜਾਤਾਲ) ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਪਿੰਡ ਮੁਕੰਦਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ (ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਪਿੰਡ) ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹਰੇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਤੱਕ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਇਹ ਸੰਗ ਮੁਕੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਹੱਦ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਪਿੰਡ ਰਾਜਾਤਾਲ ਤੱਕ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਸੰਗ ਹਰੇਕ ਸਾਲ 8 ਫੱਗਣ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ 16 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਦਾ/ ਚੌਂਕੀਆਂ ਭਰਦਾ 23 ਫੱਗਣ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰਾਜਾਤਾਲ ਵਿਚ ਆਖਰੀ ਚੌਂਕੀ (ਪੀਰ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਮਨਾਉਣ ਉਪਰੰਤ) ਭਰਕੇ ਮੇਲਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ (ਲੋਰੀਆਂ, ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਆਦਿ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੱਥਲੇ ਪਰਚੇ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਭਗਤਾਂ/ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵੱਲ ਝਾਤ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਗਿਣਤੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਧਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਕਾਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਜਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। 1500 ਈ: ਪੂ: ਦੇ ਲਗਭਗ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਪੰਡਿਤਾਂ-ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ) ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਨਿਯਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਉੱਪਰਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ (ਸ਼ੂਦਰਾਂ) ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਾਣ/ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉੱਪਰਲੇ ਵਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ। ਆਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਬੁੱਧ, ਜੈਨ, ਸ਼ੈਵ, ਵੈਸ਼ਨਵ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਆਦਿ ਭਾਰਤੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ

ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸਮਾਜਿਕ/ ਸ਼੍ਰੇਣਿਕ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੀ ਆਮਦ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ (ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ/ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ) ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਉੱਚ ਵਰਗ/ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ/ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੰਬੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੋਸ਼ਿਤ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਭਾਰੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੱਕੀ, ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੇ ਚਿਰ-ਸਥਾਈ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਕੂਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਸਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਕੂਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਹ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।”³ ਸੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੁਰੀਤੀਜਨਕ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। “ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਤਾਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਜੜ ਤੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਵੀ ਜਾਤੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੱਸ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੁੱਲ ਗਿਆ।”⁴ ਇਸੇ ਕਥਨ ਨੂੰ

ਜੇਕਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸੂਦਰ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਤੀਗਤ ਵਖਰੇਵੇਂ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੀਰ ਸੰਬੰਧੀ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਭਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤਦਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੇਖ ਭਰਾਈ ਮੁਸਲਿਮ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਅਜਿਹੇ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ/ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਜੋ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ੇਖ ਭਰਾਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਪੀਰ ਦੇ ਅਸਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਹਨਾਂ (ਸ਼ੇਖ ਭਰਾਈਆਂ) ਕੋਲੋਂ ਟਾਹਰ ਦੁਆ/ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦਵਾਏ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਤੀਗਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਆਦਾਤਰ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੀਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਪੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਆਦਾਤਰ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਰੀਆਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉੱਪਰਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨੂੰ ਸਰਵ ਉੱਚ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਪੀਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਲਦੀਆਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਪੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ/ ਸਬਾਲਟਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦਮਿਤ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਮਾਨਸਕਿਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਪੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੀਰ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਭਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ

ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। “ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ ਅਤੇ ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।”⁵ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਇਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਦੀ ਕਥਾ, ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਤੇ ਜਤੀ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੀ ਕਥਾ, ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਹੇਮੇਂ ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਕਥਾ, ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਜਾਤੀਗਤ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦ੍ਰਿੜਤਾਮੂਲਕ ਵਿਦਮਾਨ ਸਨ। ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਵਹਾਰ ਜੁਲਮ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਚੱਲੇ ਆਉਂਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸਕਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਸਨ ਜਦਕਿ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਾਤੀਗਤ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਸੀ। ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤੀਗਤ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਰਗਾਮੀ ਪਹੁੰਚ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੋਕਾਂ/ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੀਰ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਦੀ ਕਥਾ’ ਵਿਚ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ‘ਜੱਟ ਜਾਤੀ’ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖਾਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਅਨੁਯਾਈ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਿੱਥ ਕਥਾ ਵਿਚ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ, ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਜੱਟ’ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਿੱਤਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੱਟ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਸਮੂਹ

ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਜਾਤੀ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨੀ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਥਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮੰਨਤ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ 'ਲਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਪੀਰ' ਵਜੋਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸਠਾ ਨਾਲ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ ਦਾ ਪਤੀ ਕਰਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੰਨਤ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਭੈਰੋਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਦਾਨੀ ਦਾ ਪਤੀ ਵੀ ਪੀਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ (ਦਾਨੀ ਜੱਟੀ) ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉੱਚ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾਨੀ, ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ, ਹੇਮਾ ਬਾਣੀਆਂ, ਜਤੀ, ਫੇਰੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ/ ਸਬਾਲਟਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾਲਾਨਾ ਉਰਸ/ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ/ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ/ ਸਬਾਲਟਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਕ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ:

ਸੁਹਣਾ ਪੀਰ ਦਾ ਰੋਜਾ ਬਣਿਆ ਚੱਲ ਕੇ ਆਈ ਲੋਕਾਈ।

ਨਾਲੇ ਨਾਮੂ ਛੀਂਬਾ ਤਾਰਿਆ ਨਾਲੇ ਬੱਲੇ ਨਾਈ।

ਇਸ ਲੋਰੀ ਵਿਚ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਵੀਆਂ ਆਖੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਛੀਂਬਾ ਅਤੇ ਨਾਈ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ/ ਸਬਾਲਟਰਨ ਲੋਕ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ

ਵੱਲੋਂ ਦੁਰਕਾਰ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਭੇਦ ਭਾਵ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ/ ਸਬਾਲਟਰਨ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਲੱਗ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਫਰਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੁੰਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਹਿੰਦੇ ਅੰਨਿਆਂ ਦੇਂਦਾ ਅੱਖੀਆਂ, ਤੇ ਟੁੰਡਿਆਂ ਦੇਵੇ ਪ੍ਰਾਣ
ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਹੁ ਪੀਰ ਜੀ, ਲੜ ਲੱਗਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰ
ਵੇ ਲਾਲਾਂ ਵਾਲਿਆ ਪੀਰਾ, ਲੋਰੀ ਮੈਂ ਲਾਲ ਨੂੰ ਦੇਵਾਂ.....

ਇਸ ਲੋਰੀ ਵਿਚ ਪੀਰ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾਂ, ਕੋਹੜੀ ਅਤੇ ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਮਿਲਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲੌਕਿਕ (ਵਿਅਕਤੀਗਤ) ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਜੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੀਰ ਵੱਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰਿਕ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ 1660 ਤੜਾਗੀਆਂ ਦਾ ਵਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਅੰਨ੍ਹਾਂ, ਕੋਹੜੀ ਅਤੇ ਖੁਸਰੇ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ 1660 ਹੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੂਸਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਲਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਰਗਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜਾਣ, ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸੰਗ-ਮੇਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਜਿਆਦਾਤਰ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮੇਲਿਆਂ/ ਉਤਸਵਾਂ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਢੋਲ ਦੀ ਤਾਲ ਉੱਪਰ ਨੱਚਦੇ-ਗਾਉਂਦੇ ਭੰਗੜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਢੋਲ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸੰਗ-ਮੇਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਪੜਾਅ (ਮੁਕੰਦਪੁਰ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ (ਰਾਜਾਤਾਲ) ਤੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ੇਖ ਭਰਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰੰਤਰ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਨਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਮੇਂ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਇਕ ਢੋਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸੰਗ-ਮੇਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਖਾਸਕਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇਣ ਅਤੇ ਟਾਹਰ ਦੁਆ/ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ੇਖ ਭਰਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਢੋਲ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਗਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਸੰਗ-ਮੇਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਢੋਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਨਿਰੰਤਰ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਢੋਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਣ, ਜਗਾਉਣ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ/ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਨਿਯਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ (ਸ਼ੂਦਰਾਂ) ਨੂੰ ਸਮਾਜ/ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਢੋਲ ਪਾ ਕੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਪਰਲੇ ਵਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਇਸ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਪੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭਿੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਭਿੱਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ

ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੱਗ, ਹਵਨ, ਬਲੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਿੱਟ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਢੋਲ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦੀ ਅਗਾਉਂ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਸਕਣ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਲੋਕ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਉੱਪਰਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਢੋਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪੀਰ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਚੱਲਦੀ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਦਮਿਤ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਿੰਡਾਂ/ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਗ-ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗ-ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਿਭਾਏ ਜਾਂਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੇਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਰਥਕਤਾ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਖ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2006, ਪੰਨਾ 22।
2. ਡਾ. ਦਰਿਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਧਰਮ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2004 ਪੰਨਾ 107।
3. ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਨਵ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2006, ਪੰਨਾ 211।
4. K.M Ashraf, **Life and Condition of the People of the Hindustan**, Munshiram manoharlal Private Ltd, New Delhi, 1988, P.116 ।
5. ਡਾ. ਦਰਿਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ : ਇਕ ਅਧਿਐਨ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2004, ਪੰਨਾ 35।
6. ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਖ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2006, ਪੰਨਾ 114।